

NORSK MARITIMT MUSEUM
ARKEOLOGISK RAPPORT NR. 2011:02

RAPPORT

ARKEOLOGISK REGISTRERING I
KJETEVANN, BIRKENES KOMMUNE –
AUST AGDER FYLKE

SAKSNUMMER: 2011009

NORSK MARITIMT MUSEUM
BYGDØYNESVEIEN 37
0286 OSLO
TLF: +47 24 11 41 50
E-POST: fellespost@marmuseum.no
<http://www.marmuseum.no>
ORG. NR. 981 518 284

ISSN: 1892-5863

Kommune: Birkenes	Fylke: Aust Agder
Plansaknummer: 2011009	Navn på sak: Vegusdal Kraftverk / Kjetevann
Tiltakshaver: Veugsdal Kraftverk AS	Adresse: 4735 Evje
Tidsrom for registrering: Uke 26 2011	Kartreferanse: V 0448575 / 6495416
NMM aksjonsnummer: 09280002, 09280003, 09280004, 09280005	Askeladden ID -nr.: Ikke registrert i Askeladden
Prosjektleder: Pål Nymoen	Rapport utført: Juni 2011
Rapport ved: Pål Nymoen	Kvalitetssikret: Navn/dato Frode Kvalø 06/11

SAMMENDRAG

Rapporten beskriver resultatene fra en arkeologisk registrering under vann i Kjetevann i Birkenes kommune. Undersøkelsen har vært ledd i konsekvensutredning og oppfyllelse av tiltakshavers undersøkelsesplikt etter kulturminnelovens § 9 i forbindelse med søknad fra Veugsdal Kraftverk AS om regulering av vannet. Feltarbeidet ble gjennomført i uke 26, 2011.

Registreringsarbeidet resulterte i funn av flere kulturminner på grunt vann rundt vannet, deriblant båtvrak og brygger. Rapporten beskriver hvert enkelt av funnene og konteksten og kulturminnetypene diskuteres i forhold til funksjon og datering. Det argumenteres for at sporene som finnes i vannet knytter seg til fløtning og fiske i ny tid. Videre slås det fast at ingen av funnene er automatisk fredet eller vernet etter bestemmelsene kulturminneloven.

RAPPORT

ARKEOLOGISK REGISTRERING I KJETEVANN, BIRKENES KOMMUNE – AUST AGDER FYLKE

Konsesjonssøknad fra Vegusdal kraftverk AS (Flateland kraftverk), utredning vedrørende kulturminner under vann

NORSK MARITIMT MUSEUM Prosjekt 2011009
Juni 2011, Pål Nymoen

Innhold

Bakgrunn	: 2
Metode	: 3
Registreringer	: 5
Boplass / aktivitetsområder?.....	: 5
Brygger.....	: 5
Fløtningsminner.....	: 6
Stokkebåt ?.....	: 7
Båt 1, NMM 09280002.....	: 8
Båt 2, NMM 09280003	: 8
Båt 3, NMM 09280004	: 9
Båt 4, NMM 09280005.....	: 11
Tolkning av funnene / diskusjon	: 13
Konklusjon	: 14
Kilder	: 15

Forsidefoto: Undervannsmiljø i søndre del av Kjetevannet (Pål Nymoen)

Bakgrunn

Norsk Maritimt Museum (NMM) gjennomførte uke 26 2011 en arkeologisk registrering i Kjetevann som ligger i Birkenes kommune i Aust Agder (fig 1)

Fig 1 Kjetevann i Birkenes kommune i Aust Agder, lokalisering, <http://kart.kystverket.no>

Bakgrunnen for undersøkelsen var at Veugsdal kraftverk AS har til høring en konsesjonssøknad som blant annet innebærer en regulering av Kjetevann. Som del av utredningsprogrammet har tiltakshaver gjennomført en konsekvensanalyse for kulturminner (Aune 2010). Vår undersøkelse var utløst av bestemmelsene i kulturminneloven (kml) § 9 om tiltakshavers undersøkelsesplikt. Omfanget av det planlagte tiltaket består i å etablere en manøvreringshøyde av vannstanden på til sammen 2 meter (en meter opp og en meter ned). Det framgår videre av konsesjonssøknaden at følgene av reguleringen som kan antas å være egnet til å skade kulturminner under vann i Kjetevann dels består av indirekte trussel (nedtapping/erosjonsskade) og dels av direkte inngrep. Sistnevnte gjelder anleggsarbeid og etablering av inntakstunnel med massetak på bunnen i tilknytning til dette. Kjetevann har vært regulert tidligere, i perioden ca 1900 - 1936, da vannet var demmet opp for fløtning (p.m Sigmund Aune 11.02.11).

I NMM's høringsuttalelse av 01.02.11 ble det påpekt at erfaring fra sammenlignbare situasjoner tilsier at regulering av vassdrag må anses som et terrenginngrep, her ved at det oppstår en ny erosjonsflate i hele høydeomfanget av reguleringen. Følgene av at det etableres en ny kunstig erosjonsflate kan bli utvasking av organiske lag i randsonen samt på bunnoverflaten i grunntvannsområder. Konsekvensene for kulturminner under vann ved lav vannstand er godt kjent og dokumentert, og nedtapping av magasiner er eksempel på tiltak som forårsaker store erosjonsskader på kulturminner i ferskvann (Nymoen og Nævestad 2005).

Det er ikke tidligere gjennomført kulturminneregistreringer i Kjetevann. Det er heller ingen kjente kulturminner på land i umiddelbar nærhet av vannet. Som ledd i tiltakshavers undersøkelsesplikt skal Aust Agder fylkeskommune gjennomføre registreringer på land men da vi gjorde vårt feltarbeid var disse ikke gjennomført enda.

Vi antok på forhånd at vannet og den vannveien det utgjør har vært en sentral faktor i bruken av området både i førhistorisk og historisk tid, og at det derfor var potensial for at det kan finnes kulturminner under vann her. Av det vi vet om type båter og oppbevaring av disse i vann og vassdrag i innlandet er det særlig ulike former for spissbåter, prammer

og stokkebåter som er aktuelle funn. Når det gjelder stokkebåter finnes det flere eksempler på funnkontekster som viser at disse også kan være intensjonelt deponert i vann, ved at de er senket med stein for ikke å sprekke opp og bli ødelagt før neste sesongs bruk. I vår høringsuttalelse av 01 februar 2011 ble det særlig pekt på at kulturminner som sistnevnte, er eksempel på funnpotensial langs de kotene som berøres av tiltaket.

Bevaringsforholdene i ferskvann er meget gode, også når det gjelder organisk materiale. Særlig gjelder dette i akkumulerte løsmasser under et erosjonsbelte, for eksempel langs en naturlig strandlinje. Graden av bevaring avhenger blant annet av sedimentets beskaffenhet, spesielt har sedimentdybden og partikkelstørrelsen i sedimentet betydning. Generelt sett er de prosesser som virker inn på kulturminner i vann av de-aksellererende karakter. Nedbrytning av materialet går først raskt, senere vil materialet ha stabilisert seg i miljøet, og nedbrytningsprosessen går etter hvert langsommere. Fra vann i nærheten av Kjetevann, eksempelvis Mjålandsvann og Vikstølvann er det funnet godt bevarte stokkebåter datert til perioden vikingtid/middelalder (NMM funnregisteret og Carpenter 2005).

Metode

Valg av metode ble vurdert ut fra tiltakets karakter. For det første ble det lagt vekt på å sikre tilfredsstillende arkeologisk registrering av randsonen rundt hele vannet ned til ca 1,5 m dyp, det vil si arealer der følgen av reguleringen kan bli uttørring og erosjonsskade på kulturminner. Dernest måtte metoden kunne avklare eventuell konflikt mellom kulturminner og direkte inngrep i fire avgrensede områder. Dette gjelder etablering av tunnellutløp, tunnelliniintak, etablering av dam og massetak på bunnen i den søndre delen av vannet.

Undersøkelsen ble innledet med kartstudier. Det fantes et godt dybdekart med 2 m koter (gjengitt i Aune 2010, vedlegg 3). Kartet viser at undervannstopografien består av tre dype "hull" på h.h.v. 42, 22 og 16 meter fordelt på Kjetevannets søndre, midtre og nordre del. Kotene viser videre at det i hoveddelen av vannet er langgrunne partier langs land i hele vannet, med unntak av den sørvestre delen, fra planlagt innløpstunnell fra overføringsdam Myklebostad og et lite stykke nordover fra denne. Her er det bratt undervannsterreng tett ved land fra kote 2 ned til kote 25-28 meter.

Dybdekartet ble studert i kombinasjon med flyfoto. Det fantes gode bilder i basene <http://kart.kystverket.no> og <http://norgebilder.no/> og disse dannet godt grunnlag for planlegging av registreringene i felt. Feltundersøkelsen ble innledet med at grunnvannsbeltet rundt hele vannet ble befart fra båt. På stille vann var det mulig å se bunnen ned til 1,5 – 2 m dyp, i tillegg ble det brukt vannkikkert (fig 2). Mulige boplass / aktivitetsområder på land ble vurdert ut fra landskapsanalyser, eksempelvis nes og partier med lave sletter nær vannet.

Ovennevnte registreringsmetode gjorde at vi kunne skille ut områder for dykking / snorkling. I vannet foran mulige boplassområder ble det gravet prøvestikk i bunnen og massene soldet. Videre ble større partier registrert med svømmedykking / snorkling ned til 2,5 – 3 m dyp. Funn av båtvrak, brygger og fløtningsminner ble dokumentert med foto, oppmåling og gps. posisjonering.

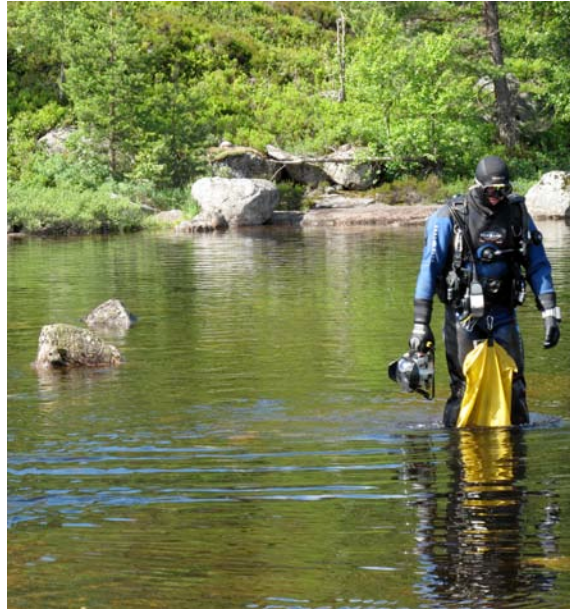
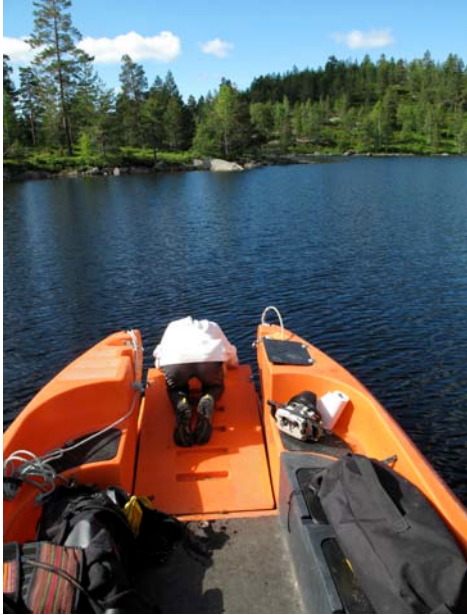

Fig 2 Metodeeksempler: visuell registrering fra overflaten med vannkikkert og dykking / snorkling med prøvestikk og fotodokumentasjon av bunnen. Nederst båt 1 fotografert fra overflaten.(PN/ARN)

Registreringer

- **Boplass / aktivitetsområder ?**

I søndre og midtre deler av vannet peker flere steder seg ut som mulige boplassområder. Foran disse ble det gjort registrering av bunnen med tanke på mulig ”utkastområder” med løsfunn eller indikasjoner på kulturlag. Det ble gravet enkle prøvestikk, hvor massene ble såldet og gjennomgått. Foruten diverse rustne flaskekorker, knust glass av moderne type, og rester av fiskeutstyr ble det ikke påvist spor av eldre bosetning. Det som ble funnet stammer trolig fra bruken av de lave tangene og slettene langs vannet til rasteplasser og fiske. Gravingen viste at bunnsedimentene varierer fra helt løst organisk lag, til fastere mer leireholdig sediment og sand / grus, noen steder bart fjell.

- **Brygger**

I den søndre enden av Kjetevann ble det registrert to steinstrukturer som gikk ut i vannet og som tydelig må være anlagt av folk. Det dreier seg om ansamlinger av stein lagt ut i en rekke, fire – fem meter ut fra land. Stedet disse steinstrukturene ligger er avmerket på kartet i fig 13. Det er snakk om enkle steinrader, ikke parallelle, noe som i så fall ville lignet et ryddet ”båtstø”, kjent fra en del andre funn i innlandsvann. Slik disse steinpakningene ligger er det mest nærliggende å kalle dem brygger.

Ved en av bryggene ligger fortøyd en ”flatbåning” med akterfeste i et lodd og tau i land (fig 3). Slik er bryggene tydeligvis anlagt for å komme til båten, kanskje også for å kunne lempe ut stein, i de tilfelle den er senket med hensikt for ikke å sprekke opp i tiden den ikke ble brukt.

Bryggene er vanskelig å datere men sannsynligvis er de knyttet til perioden ”flatbåninger” og andre prammer har vært brukt på vannet, kanskje siste 200 år.

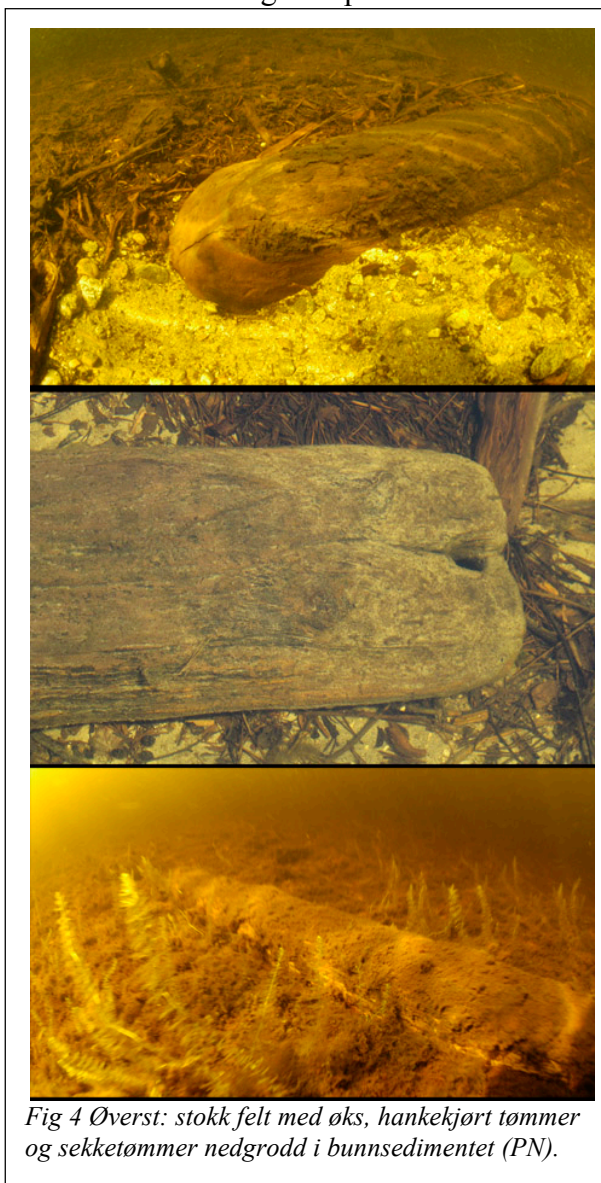
Fig 3 Undervannsbilde av en av steinbryggene, samt foto av delvis flytende ”flatbåning” fortøyd inntil en av dem (PN).

- **Fløtningsminner**

På grunt vann, stort sett rundt hele vannet, lå det rikelig med synketømmer. Flesteparten av disse var skåret med sag, men vi registrerte også en god del gamle stokker som var felt med øks (fig 4). Tømmeret må ha gått tapt i forbindelse med fløting, og eierne har ikke funnet bryet verd å heve disse stukkene, enda så grunt og lett tilgjengelig mange av dem lå. Spesielt så furustokkene ut til å fortsatt være i god stand.

Et konkret spor etter såkalt ”hankekjøring”, dvs lenker av sammenkoblede stokker brukt til å slepe en større mengte tømmer samlet over vannet, ble funnet på grunna i Kjetevannets nordvestre ende (fig 4)

Kjetevannet og de lavereliggende delene av vassdraget har sannsynligvis vært brukt til tømmerfløting i lang tid. Skriftlige kilder som omtaler fløtning i andre deler av Birkeland forteller eksempelvis at det allerede i 1674 ble gitt kongelig privilegium til å sette bom i Flaksvann. Senere, etter opprettelsen av fellesfløtingen i 1874 og frem til 1950-60- tallet, har fløtningen ført til relativt store tilpasninger langs vann og særlig elveløp i form av forbygninger, fløtemurer samt at en lang rekke mindre stemmer også ble bygd i de fleste sideelver (Herefoss 1983).

Kjetevannet var som nevnt innledningsvis demmet opp i forbindelse med tømmerfløtning i årene mellom ca 1900 og 1936. Det er imidlertid få spor etter dette i form av erosjonsbelter rundt vannet nå. Sekketømmeret og det hankekjørte tømmeret nevnt over vitner imidlertid om tiden da det ble fløtet og slept lenker med tømmer over vannet sør til utløpet. Her står nå restene etter demningen fra denne tiden, en kaldmurt steindemning som også fungerer som ”bro” over stryket i utløpet (fig 5).

Dammen er bygget i ca 1910 og vil i forbindelse med den omsøkte reguleringen bli erstattet av en betongdam med luke for å slippe av minstevannføring. Den gamle dammen vil imidlertid bli bevart i deler, ettersom den vil bli brukt som plastring på innsiden av den nye betongdammen (Aune 2010: 10)

Fig 5 Foto av den gamle fløtningsdammen ved utløpet, henholdsvis sett fra nord og syd (ARN)

- **Stokkebåt ?**

Vet planlagt innløpstunnell fra overføringsdam Myklebostad, i sørvestre ende av vannet, ble det gjennomført dykkeregistrering. Like i nærheten av dette tunellinntaket ble det oppdaget konturene av det som så ut til å være en stokkebåt, nesten helt begavet i løst mudder på 2,5 m dyp (fig 6).

Stokken har et tverrsnitt på 52 cm og passer således godt med gjennomsnittlig bredde på kjente stokkebåter laget av furu. Mudderet som dekket stokken ble frilagt i et begrenset område og det viste at deler av stokken var hul. Veden var imidlertid svært bløt og ingen spor etter eggverktøy ble oppdaget. Det sto også igjen noe kvist og ved i partier, andre steder var den ”uthulet” ned til ca 5 cm tykkelse i bunnen.

Vi kan ikke si med sikkerhet at dette er en stokkebåt, det kan muligens dreie seg om et uferdig emne til en slik farkost, men heller ikke dette er sikkert. Ettersom stokken lå dypere enn LRV for omsøkte regulering, og i tillegg i god avstand fra planlagte innløpstunnell, ble det ikke gjort nærmere undersøkelser av stokken.

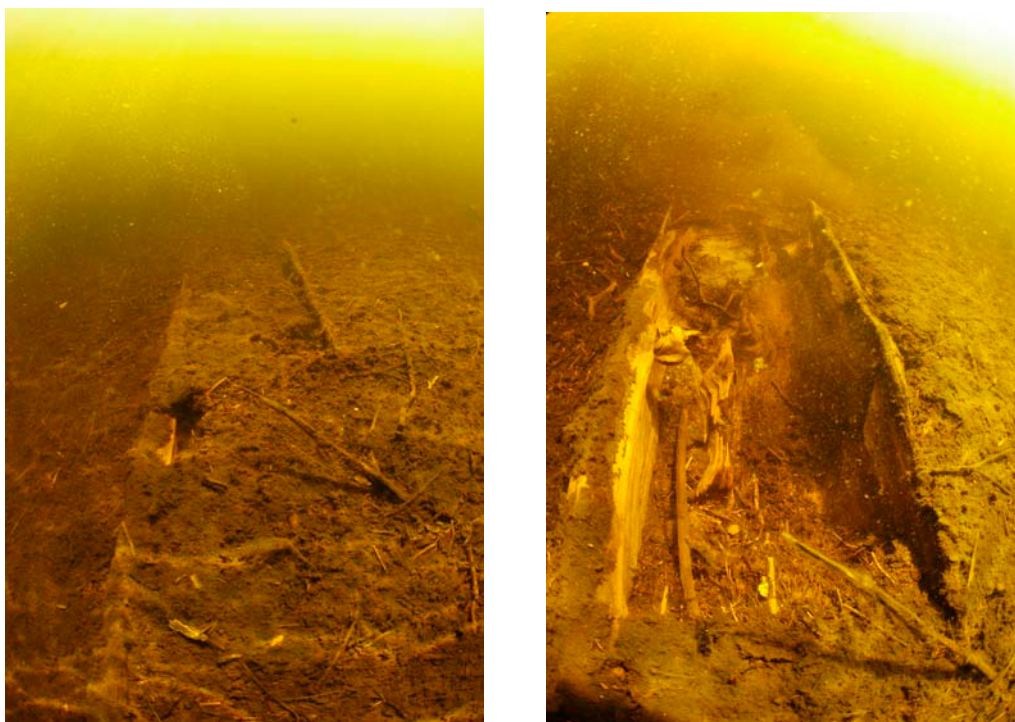

Fig 6: Mulig stokkebåt før og etter frilegging (PN)

- **Båt 1 (NMM 09280002)**

På 0,7 – 1 m dyp i en liten vik lengst sørøst i Kjetevannet ble det registrert et båtvrak, det var synlig fra overflaten (se fig 2). Ved dykking på stedet viste det seg at det er en "flatbunning" som ser ut til å være henlagt her med hensikt. Den er 4 m lang, 113 cm bred bak, 113cm bred på midten og 94cm bred i stevn enden (fig 7).

Hele konstruksjonen er laget av sagede bord. Den har en tofte på midten og en sitteplass foran og bak. Sidene er laget av to brede bord spikret sammen med smale "labanker" innvendig, esingen er et firkantbord påsatt enkle keiper med rester av lærrem for årefeste. Konstruksjonen har et svakt spring foran, den flate bunnen er spikret sammen av høvlede "not og fjær" bord. Et 10-20 cm tykt fint sedimentlag dekker båten der den ligger på flat bunn tett ved land.

Posisjon: V 0448575 / 6495416, se også kartet i fig 13.

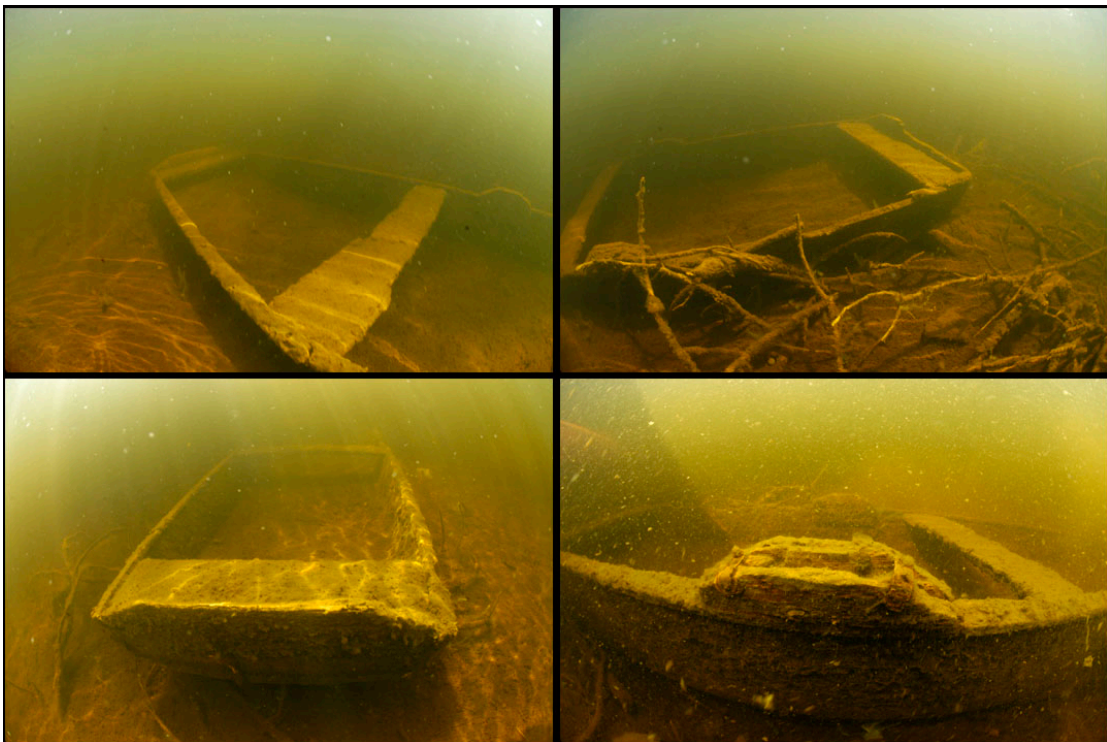

Fig 7 Fra fotodokumentasjon av båt 1 (PN).

- **Båt 2 (NMM 09280003)**

Dette er rester av en flatbunning, bestående av et akterspeil og to bordganger (fig 8). Båtdelene lå på fjell og steingrunn som faller relativt bratt ned fra land. Det er mulig at dette derfor er rester av en båt som har driftet over vannet i vinden og blitt smadret mot svabergene på land i denne enden av vannet. Ingenting annet ble registrert på denne posisjonen, som er like i nærheten av planlagt utløpstunnell fra Kjetevann.

Posisjon: V 0448498 / 6495395, se også kartet i fig 13.

Fig 8: Akterspeilet fra båt 2, bord fra sidene i samme skimtes liggende på bunnen i bakgrunnen (PN).

- **Båt 3 (NMM 09280004)**

Innerst i vika nærmest veien som kommer opp til Kjetevannet, der denne svinger av, ble det ved hjelp av snorkling / dykking oppdaget nok et båtvrak. Det ligger på 0,7 m dyp og er en lignende konstruksjon som båt 1 og 2. Farkosten bærer preg av å ha ligget her ganske lenge, den er delvis fastgrodd i vannplanter og sediment som omgir den. Innvendig ligger det flere stein som må være lagt dit med hensikt (fig 9 - 10).

Båtens lengde er 4 m, bredden foran er 60 cm, bredden på midten er 122 cm og i akter er bredden 110 cm. Konstruksjonen er "flatbåning" med enkle "not og fjær" sammenspikrede tverrbord i bunnen, et enkelt bredt bord i sidene og en firkantet saget esinglist. Den mangler tverrbordet i stevnen og en tofte men er ellers ganske inntakt.

Posisjon: V 0448386 / 6495142, se også kartet i fig 13.

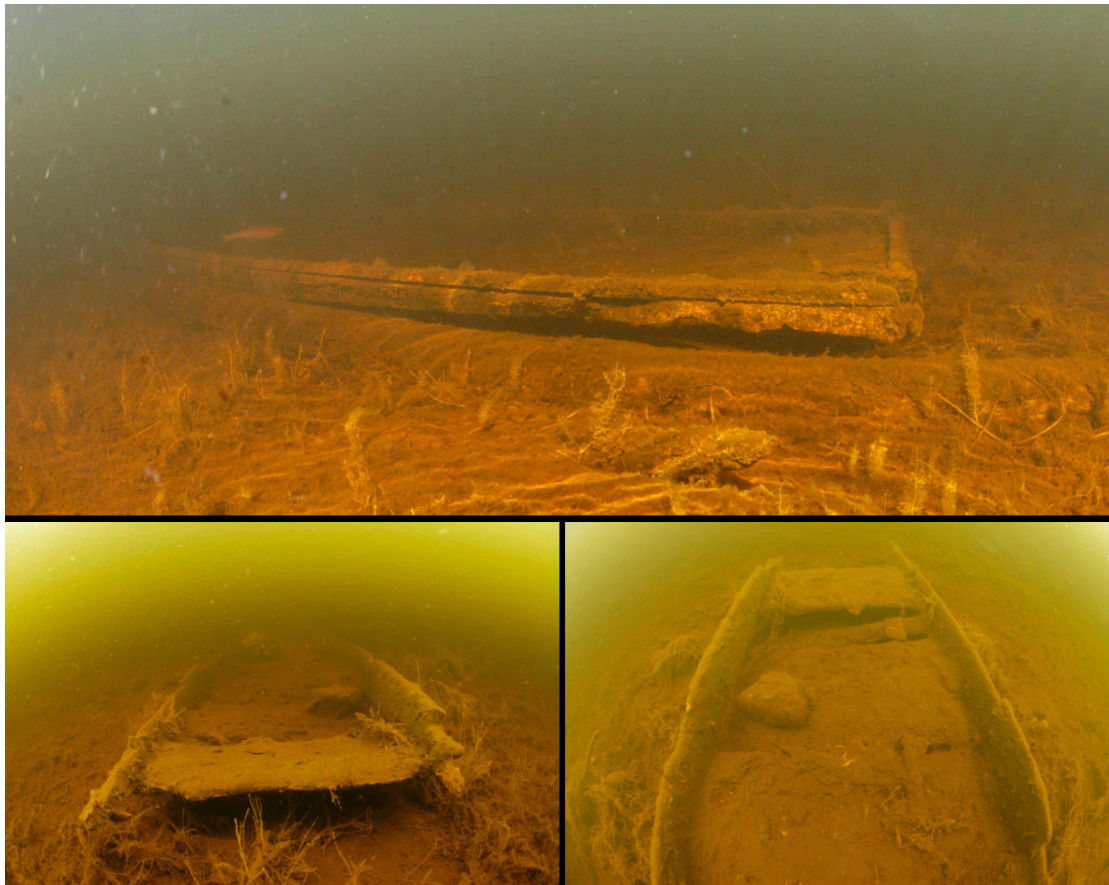

Fig 9: Fotodokumentasjon av båt 3 slik den så ut da den ble oppdaget. Ser du nøye etter p det øverste bildet ser du en ørret som svømmer over vraket (PN)

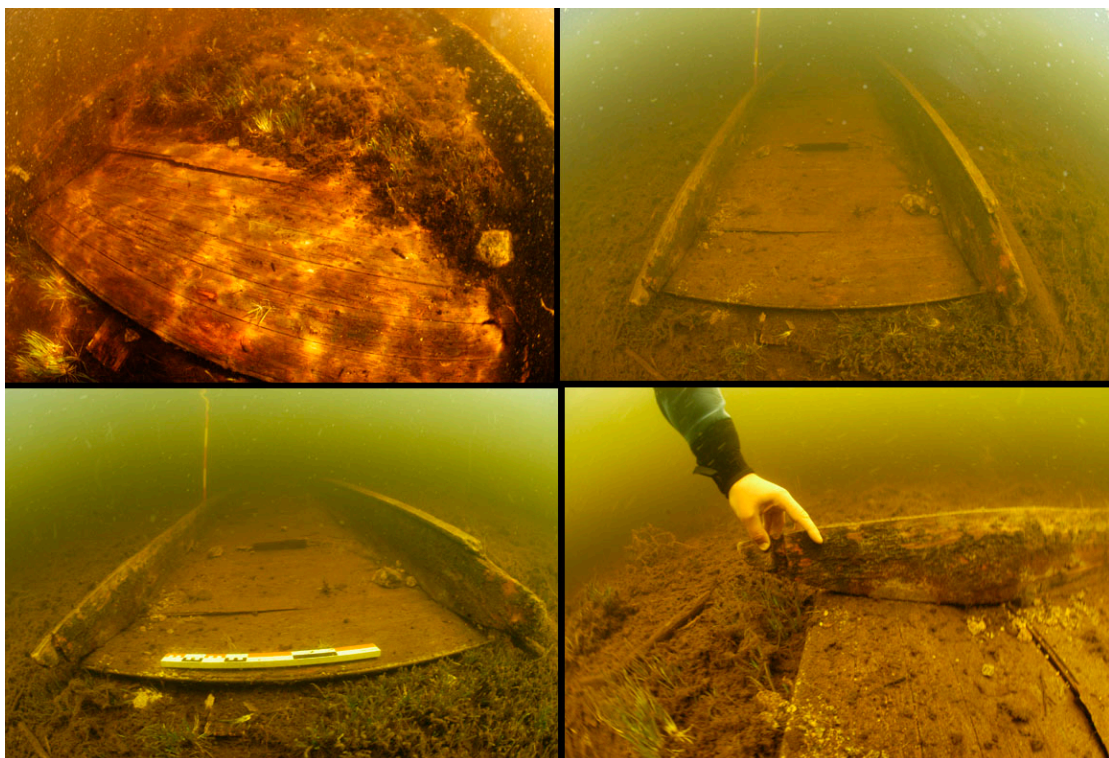

Fig 10 Fotodokumentasjon fra frilegging og oppmåling av båt 3. Bildet øverst til venstre viser hvor nedgrodd båten var av vannplanter og sediment (PN).

- **Båt 4 (NMM 09280005)**

Noen få meter fra båt tre, like i nærheten av en steinbrygge ble det oppdaget nok en "flatbunning". Denne var tydelig senket med hensikt; de er anbrakt flere større stein i bunnen av den (se fig 11 og 12). Båten var nærmest hel, bortsett fra at tverrbordet i stevne hadde løsnet. Lengden er 3, 60 m, bredden foran 74 cm, bredden på midten 126 cm og i akterenden var den 98 cm bred. Også her er det brukt sagede bord i hele konstruksjonen med høvlede og "pløyde" bord i bunnen.

Posisjon: V 0448364 / 6495136, se også kartet i fig 13.

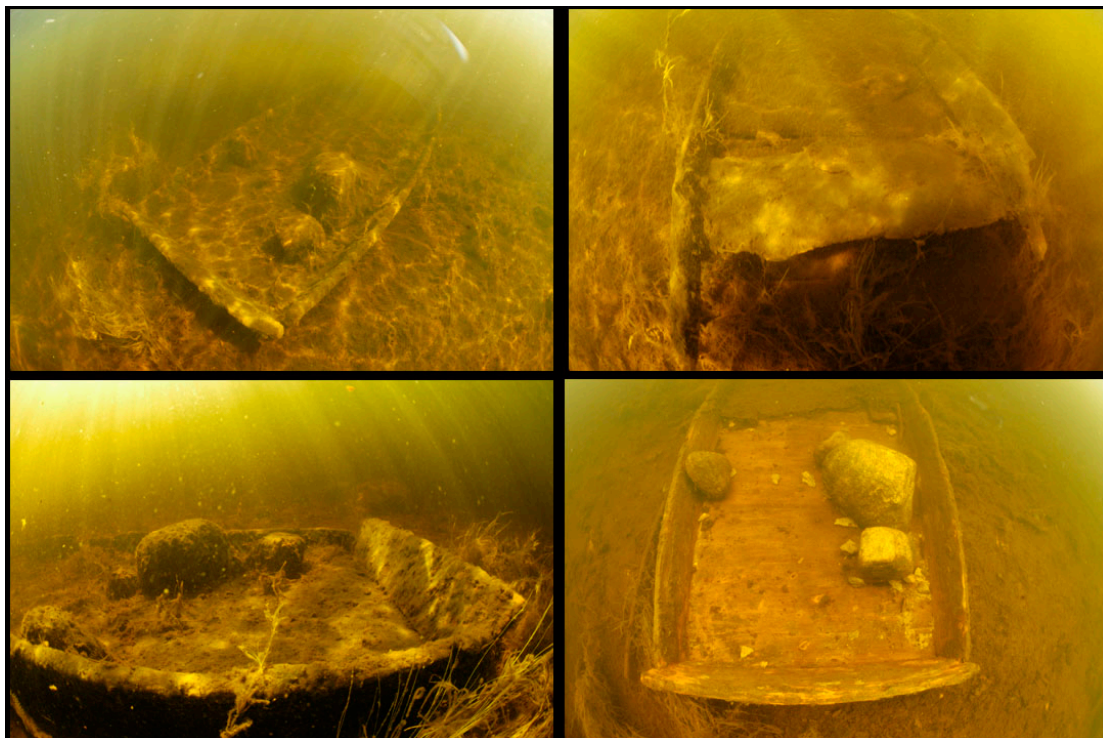

Fig 11 Fotodokumentasjon fra frilegging og oppmåling av båt 4 (PN).

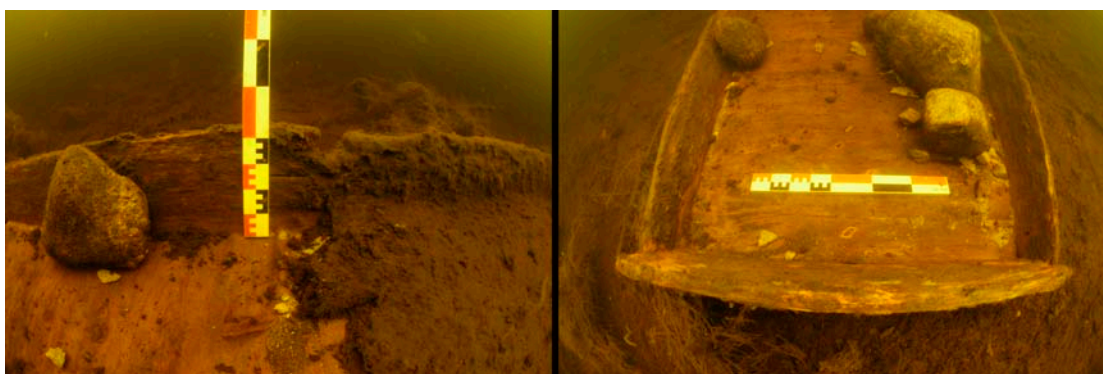

Fig 12 Fotodokumentasjon fra frilegging og oppmåling av båt 4 (PN).

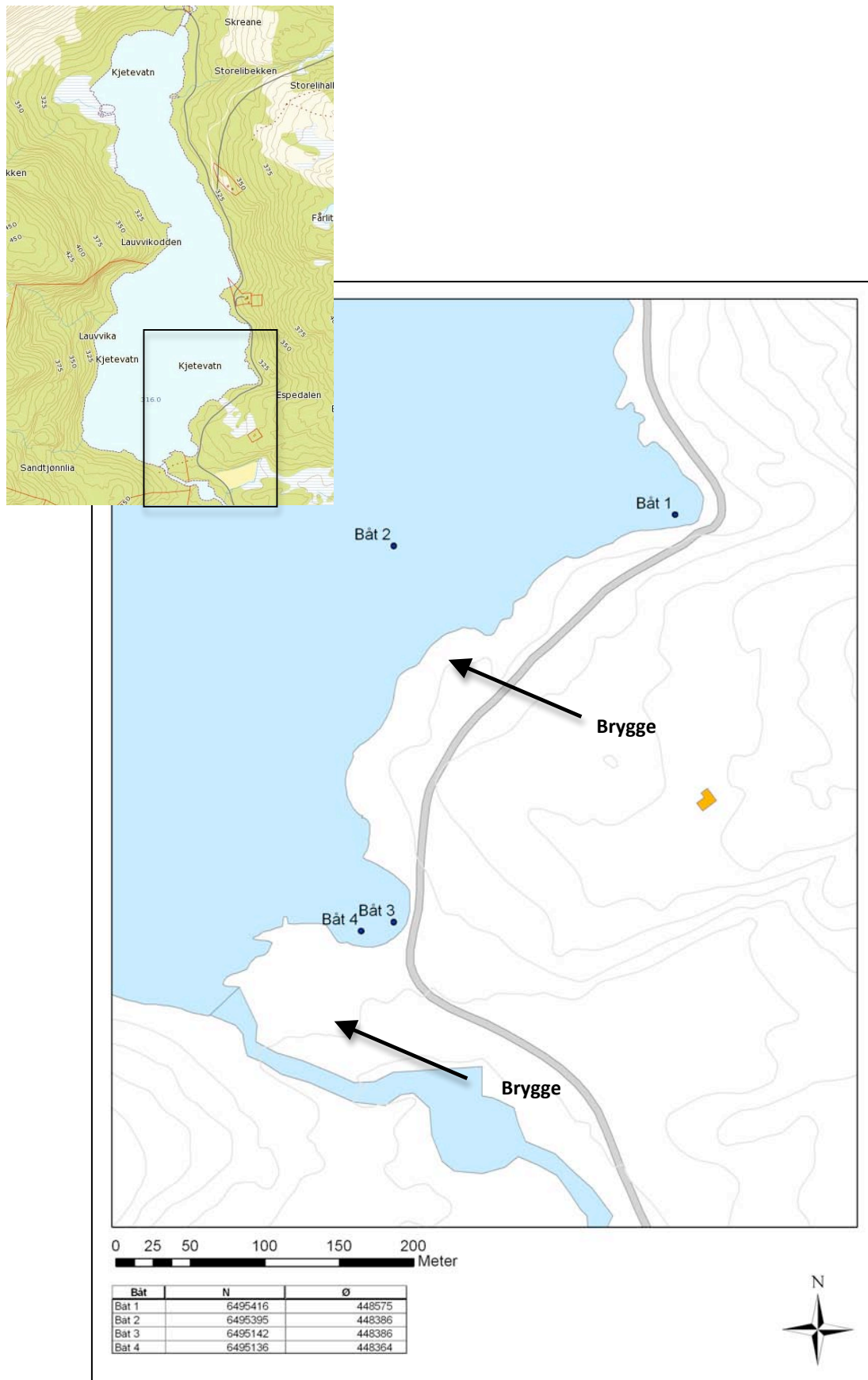

Fig 13 Lokalisering av de fire båtfunnene og bryggene i søndre ende av Kjetevann (kart K Løseth og P Nymoen).

Tolkning av funnene / diskusjon

Under registreringsarbeidet i den søndre delen av vannet ble det oppdaget fire båtvrak, alle liggende nedsunken på grunt vann. Tre båter var nærmest hele mens en var bare bevart i fragmenter (akterspeil og to bordganger). Alle de fire båtfunnene er av en type som på folkemunne kalles ”flatbunning”, en båttype karakteristisk for Sørlandet. Den skiller seg fra andre pramtradisjoner ved å være svært enkelt konstruert med ett bredt bord på hver side, tverr hekk og baug, og bord (oftest med ”not og fjær”) spikret på tvers over hele bunnen. Dette er dermed en båttype som stikker svært grunt, er stabil og forholdsvis enkel å ro. Det viktigste særtrekket er at den er veldig enkel å lage, og over store deler av Sørlandet har den vært nyttet i til garnfiske, fløting og ferdsel helt opp i vår tid. Bjørklund (1997) har gitt båttypen følgende omtale: *Byggeteknikk er flatbunningen basert på billige, sagede bord og billig spiker. Det er derfor grunn til å tro at flatbunningen vant terreng på 1800-tallet. I sin enkleste form ser den ut som en kasse, oftest noe avsmalnet mot baugen. Ved siden av enkel og billig byggemåte har flatbunningen sin fremste fordel i at den kan løpe inn på aldeles grunt vann.*

I følge Carpenter (2005) er det nærliggende å tro at regionens tidlige tilgang på skårne bord har resultert i den enkle flatbunningen kanskje allerede på 1500-tallet. De første flatbunningene kan i likhet med den prammen ha vært bygd med hugne eller skårne bunnbord kant i kant, eventuelt med tetning av drev eller påslåtte lasker. De er lettere å lage enn stokkebåter og mer praktiske i bruk. Ifølge muntlig tradisjon ble det bygget flatbunnings i Uldalsgrenda i Birkenes i alle fall fra starten av 1800-tallet. Her ble det aldri brukt pløyde bord annet enn der båtunnen krummer seg opp for og akter. Den vandrevne/elektriske høvelen, som er en forutsetning for produksjon av pløyde bord i noe omfang, kom først på plass i dette området rundt 1924.

En bunn av skårne og pløyde bord (med not og fjær), er både praktisk og vanntett, men fordi båten bygges med tørre materialer vil bunnen trutne i kontakt med vann. En interessant observasjon av funnomstendighetene for båtene er at det kan se ut til at båt 1, 3 og 4 er senket med hensikt. Etablert kunnskap om bruk og oppbevaring av stokkebåter forteller om lignende tradisjon, der båten er senket med stein nær land for å hindre uttørring og skade fra isgang i perioder den ikke var i bruk. Funnsituasjonene kan tyde på at båtene i Kjetevann var i bruk bare kortere perioder av gangen, kanskje helst i forbindelse med garnfiske. De eldste av dem kan kanskje også ha blitt brukt i sammenheng med fløtning på vannet tidlig på 1900 tallet. Byggemåte og bevaringsgrad tilsier at de fire båtene neppe er eldre enn 100 år.

Vi så videre at det på bunnen av Kjetevannet finnes godt bevarte spor fra perioden vannet ble brukt til tømmerfløtning. En del av sekketømmeret er felt med øks, og dette kan godt være eldre enn den (siste) fløtningsperioden knyttet til demningen anlagt i 1910.

Prøvestikking i gruntnvannsområder i nærheten av nes og lave strandsletter resulterte i funn som må tolkes som spor etter bruken av disse stedene til fiske fra land og som ”rasteplasser” i ny tid.

Konklusjon

Registreringen ga resultater som har satt oss i stand til å få et bilde av hva slags kulturminner som finnes under vann i Kjetevann. Gjennomgangen av funnene, og diskusjonen, viste at sporene som finnes i vannet knytter seg til fløtning og fiske. Båtene som tilhører dette kulturmiljøet og denne transportkorridoren har høy kildeverdi fordi de er lite kjent og lite tilgjengelig som kilde for kulturhistorisk forskning. Dette perspektivet er viktig å ha i betraktning når det skal gjøres inngrep i vannet.

Lys og bunnforhold medførte klare begrensninger i hva som var mulig å kartlegge. Innenfor de metodiske rammer som gjelder for arkeologisk registrering i slikt undervannsmiljø anser vi likevel at tiltakshavers undersøkelsesplikt etter bestemmelsene i kulturminneloven § 9 er oppfylt. Registreringen resulterte i påvisning av flere kulturminner men etter vår vurdering er ingen av disse automatisk fredet eller vernet etter bestemmelsene kulturminneloven.

Kilder

Aune, Sigmund 2010 *Veugsdal kraftverk, Flateland kraftverk – konsekvenser for kulturhistorie*. Rapport utarbeidet av Veugsdal kraftverk AS.

Bjørklund, Jarle 1997: "Norske klassikere – på stille vann" I Båtmagasinet nr. 5 1997, <http://www.batmagasinet.no/>

Carpenter, Steven: 2005: "Fra stokkebåt til flatbunning. En vurdering av materialet fra Aust-Agder. I: T. Arisholm og P. Nymoen (red) *Nytt om stokkebåter*

Herefoss, Hans: "Fellesfløtinga i Tovdalsvassdraget". I *Årsskrift for Birkenes historielag* 1983.

Nymoen, P., og Nævestad, D., 2006 *Hva blir borte av det vi ikke ser ?* Norsk Sjøfartsmuseum Skrift nr 50. Oslo.